

## Institucionalni model razvoja ruralnog turizma na primjeru Središnje Istre

MLADEN RAJKO  
viši asistent, Odjel za ekonomiju  
Sveučilište u Zadru  
Splitska 1, 23000 Zadar  
Republika Hrvatska  
[mrajko@unizd.hr](mailto:mrajko@unizd.hr)

Prethodno priopćenje  
UDK: 338.48:631>(497.5-3 Istra)

**Sažetak:** Povijesni razvoj turizma pokazuje kako su ruralna područja u različitim razdobljima bila vrlo privlačna za provođenje dokolice i ugodnog života. Selo i netaknuta priroda predstavljaju idealni krajolik koji zadivljuje i osvaja gradsko stanovništvo različite životne dobi. Ruralna sredina nekima predstavlja prirodu u kojoj nalaze sigurnost, slobodu i ravnotežu, dok drugima pruža mogućnost kušnje vlastite snage i samopouzdanja, preferirajući pravu prirodu i divlje netaknute predjele gdje je moguće bavljenje ekstremnim sportovima, koji vode do izlaganja opasnostima i izazivanju rizika. U dostupnoj literaturi ne postoji slično istraživanje o najbitnijim indikatorima koji utječu na razvoj ruralnog turizma, a takva je tvrdnja potvrđena i tijekom istraživanja koje je provedeno u jedinicama lokalne samouprave Središnje Istre. Osnovni cilj ovog rada je prikaz teoretskih razmatranja vezanih uz ruralni turizam te mogućnosti oblikovanja razvojnog modela ruralnog turizma Središnje Istre. Osnovni doprinos rada jest u formiranju takvog modela koji bi trebao olakšati izradu analize stanja ruralnog turizma te njegova verifikacija na primjeru Središnje Istre, uzimajući u obzir efikasno planiranje, organiziranje, rukovođenje i kontrolu najosnovnijih turističkih čimbenika na tome prostoru. Predloženi institucionalni model razvoja ruralnog turizma je primijenjen na primjeru Središnje Istre iz razloga što se radi o jednoj od najrazvijenijih turističkih regija u Republici Hrvatskoj, no može imati i svoju opću primjenu u drugim ruralnim sredinama, ali i u drugim gospodarskim područjima u ruralnom prostoru.

**Key-Words:** ruralni turizam, turistički razvoj ruralnog prostora, održivi turizam, Središnja Istra

### 1 Uvod

Prema definiciji Vijeća Europe, ruralni turizam je turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se provode na tom području, a najvažnije karakteristike takve vrste turizma su mirna sredina, odsutnost buke, očuvani okoliš, komunikacija s domaćinima, domaća hrana i upoznavanje seoskih poslova. Razvoj ruralnog turizma temelji se na održivom razvoju, odnosno na revitalizaciji već postojeće tradicijske gradnje, odnosno baštine, kojoj se daje nova turistička namjena. Ovaj oblik turizma nema potrebu za izgradnjom novih kapaciteta, već, dapače, susreće se s izazovima kako na najbolji i najkvalitetniji način iskoristiti postojeće strukture. No, bez obzira na definicije, bitno je ono što seoski turizam, agroturizam i ruralni turizam čini specifičnim i originalnijim od ostalih vidova turizma. Ruralni turizam se ostvaruje u različitim oblicima, u okviru kojih se posebno prepoznaje seljački turizam (agroturizam) na seljačkim gospodarstvima i ostali oblici koji se ostvaruju na ruralnom prostoru izvan seljačkih gospodarstava. Detaljnom analizom dostupne literature te

provedenim istraživanjem u radu se dokazuje hipoteza da je korištenjem rezultata istraživanja, te korištenjem svih resursa koji stoje na raspolaganju jedinicama lokalne samouprave, moguće konstruirati takav institucionalni model razvoja turizma u ruralnom prostoru koji će dugoročno utjecati na ubrzani razvitak i efikasnije korištenje svih ruralnih turističkih resursa. Hipoteza je dokazana verifikacijom modela na primjeru ruralnog turizma Središnje Istre.

Predmet istraživanja ovog rada je analiza osnovnih čimbenika koji utječu na razvoj turizma u ruralnom prostoru s ciljem pronalaženja prijedloga modela razvoja koji bi bio u funkciji efikasnijeg korištenja svih turističkih resursa, te istraživanje mogućnosti uključivanja lokalne samouprave u aktivno kreiranje ruralnih turističkih inicijativa i projekata. Pomoću tog modela vršiti će se konstantna analiza stanja ruralnog turizma te predlagati rješenja u cilju podizanja kvalitete određenih čimbenika koji najviše utječu na ukupni razvoj ruralnog turizma.

Prilikom istraživanja za definiranje institucionalnog modela razvoja ruralnog turizma korištena je metoda anketiranja i dubinskog intervjuiranja u kojoj su sudjelovali predstavnici lokalnih samouprava u središnjoj Istri. U cilju iznalaženja ključnih indikatora u istraživanju korišteni su stručni izvori literature, zakonska osnova te dubinski intervjui s eminentnim stručnjacima za područje agro i ruralnog turizma. Istraživanje je provedeno u osam jedinica lokalnih samouprava Središnje Istre, a većina se pitanja odnosila na analizu najbitnijih indikatora za koje predstavnici smatraju da mogu najviše utjecati na dugoročni održivi razvoj ruralnog turizma na njihovom području. Kao ograničenje kod prikupljanja potrebnih podataka uočena je činjenica da predstavnici jedinica lokalnih samouprava u nekim slučajevima nisu imali sva potrebna saznanja o turizmu na svome području te su se trebali konzultirati sa stručnim kolegama što je otežavalo dobivanje relevantnih podataka u istraživanju. Jedan od ograničavajućih faktora u ovome radu predstavlja i činjenica da tijekom istraživanja nisu pronađeni modeli razvoja ruralnog turizma ovakvoga tipa, a slični modeli ne postoje u teoriji ili primjeni u nekim drugim regijama ili zemljama.

## **2 Teorijska razmatranja**

Turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova gospodarska djelatnost (Hunziker i Krapf, 1942). Prema WTO-u turizam obuhvaća rekreaciju, putovanje i odmor, a turist je svaka osoba koja putuje izvan svoje uobičajene sredine kraće od 12 mjeseci i čija glavna svrha putovanja nije vezana uz obavljanje neke lukrativne aktivnosti u mjestu koje posjećuje.

Razvoj turizma u ruralnim prostorima, pogotovo rekreacije, uzima zamah nakon Drugoga svjetskog rata. Ipak, u onom obliku u kojem se danas shvaća (čimbenik obnove i razvitka sela i integralni dio turističkog proizvoda), razvija se u državama Europe i u SAD-u od sredine šezdesetih godina (Lukić, 2013.). Temelji njegova razvoja bili su povećanje slobodnog vremena i rast stopa individualne motorizacije. U tom razdoblju još se ne može govoriti o razvijenoj ekološkoj svijesti, težnji za aktivnim i diverzificiranim oblicima turizma - faktorima koji, uz one ekonomske, danas oblikuju svjetska turistička kretanja, a izravno su vezani za ruralne prostore.

Do 1960-ih rekreacija i turizam u ruralnim prostorima nisu podlijegali zakonima slobodnog tržišta, principima ponude i potražnje i nisu bili utjecani od državnih vlasti. Interes je bio usmjeren na primorska i planinska turistička naselja i gradove, mjesta koncentracije turizma. Namjena zemljišta u ruralnim područjima rijetko je oblikovana izvan okvira poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Nakon prvotne faze razvoja turizma u ruralnim prostorima, u kojoj su dominantni faktori razvoja bili samoinicijativnost stanovništva koje pruža određene usluge, ali i ljudi koji dolaze u ruralne prostore uglavnom tražeći mir i čistu prirodu, započinje, paralelno, pogotovo u državama koje su se suočile s problemom jakog polariziranog razvoja i depopulacije ruralnih područja, proces planiranog korištenja

ruralnog turizma u funkciji revitalizacije i transformacije ruralnih krajeva (Dulčić, 2001.). Vjerojatno najpoznatiji primjer korištenja ruralnog turizma kao "alata" u funkciji razvitka ruralnih područja predstavlja Austrija.

Danas se odnos prema ruralnoj sredini potpuno promijenio. Obradena polja, dugogodišnji nasadi, kao i ruralni krajolik, ponovno osvajaju gradsko stanovništvo. Ponovno se javlja težnja, koja se potvrđuje željama za susretom sa selom, ali i više sa širokim ruralnim prostorom i divljom prirodom. Strah od prirode, koja se smatrala opasnom je nestao, a izoliranost, opasnost i rizik sve više privlači današnjeg čovjeka koji lako svladava surovost prirodnog krajolika (Bušelić i dr., 2004.).

Ruralni turizam na području Središnje Istre se ozbiljnije počeo razvijati unatrag 10-15 godina prateći trendove potražnje za mirnim, očuvanim, autohtono oblikovanim i neindustrijaliziranim područjima. Prvu sustavnu analizu agroturizama i ruralnog turizma na području Središnje Istre izradio je Institut za poljoprivredu i turizam Poreč u sklopu projekta "Agroturizam – element održivog razvoja" u razdoblju od 2006.-2010., uzimajući u obzir činjenicu da nisu obradena sva agrodomaćinstva i svi oblici ruralnog turizma na području Središnje Istre.

U knjizi Ruralni turizam (Ružić Pavlo, 2005., drugo izdanje 2009.) autor po prvi put vrši sustavnu analizu ruralnog turizma na području Središnje Istre te ista predstavlja osnovnu literaturu u edukaciji svih onih zainteresiranih za nove spoznaje o ruralnom turizmu. Autor kroz knjigu pokušava potaknuti želju za unaprijeđivanjem ruralnih sredina i pomaganja lokalnom stanovništvu za očuvanje tradicije, blagodat kraja i boljem približavanju istih turistima koji dolaze s raznih strana svijeta.

Jednu od prekretnica razvoja turizma na području Središnje Istre trebala je imati ideja o osnivanju konzorcija Ruralis 2006. godine u Gračišću te je isti krenuo vrlo intenzivno s radom, pripremom i organizacijom raznih radionica i seminara, edukacijom novih kadrova te sustavnim praćenjem i analizom kretanja osnovnih čimbenika koji utječu na razvoj agroturizma (Rajko, 2009.). Nakon nekog vremena konzorcij se preoblikovao u privatnu svajetodavnu tvrtku za pružanje usluga savjetovanja u ruralnom turizmu.

Osnivanjem agencije za ruralni razvoj Istre (AZZRI) 2002. godine stvoreni su preduvjeti da se u sklopu agencije omogući sustavno povezivanje agroturizama, edukacija vlasnika te osmišljavanje zajedničkih projekata u cilju bolje promocije i animacije potencijalnih korisnika agrodomaćinstava. Agencija za sada provodi nekoliko uspješnih projekata vezano uz razvoj agroturizma na području Središnje Istre od kojih je najuspješniji i najpoznatiji projekt "Dani otvorenih vrata Agroturizama".

Na temelju prije spomenutih teoretskih pretpostavki, može se zaključiti, da ne postoji ozbiljnije teoretsko istraživanje o formiranju institucionalnih mehanizama u funkciji razvoja ruralnog turizma na području Istarske županije, a pogotovo ne takvo koje bi se odnosilo na područje Središnje Istre. Rezultati istraživanja u ovome radu su posljedica provedenog istraživanja u lokalnim samoupravama na prostoru Središnje Istre. Područje Središnje Istre raspolaže značajnim gospodarskim, kulturnim i turističkim resursima koji se još nedovoljno koriste i ne postoje oblikovani institucionalni mehanizmi koji bi maksimizirali uporabu i korištenje komparativnih prednosti toga prostora (Rajko, Krajnović, Tomčić, 2008).

### **3 Mogućnosti razvoja selektivnih oblika turizma u središnjoj Istri**

Na seljačkim gospodarstvima ostvaruje se više oblika odmora. U Europi su poznati pod nazivima kao "Ferien auf dem Bauernhof" u Njemačkoj i Austriji, "Vacances a la ferme" u Francuskoj, "Farmhouse holiday" u Engleskoj. Dakle, radi se o odmoru na seljačkom gospodarstvu (registriranom obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu, poljoprivrednom obrtu, poljoprivrednom trgovačkom društvu d.o.o. ili d.d.) s korištenjem usluga smještaja, prehrane, pića, zabave, rekreacije i dr., u obiteljskim zgradama ili

drugim objektima smještaja (kamp, pansion, hotel) u okviru seljačkog gospodarstva. Takav oblik turizma se u praksi još naziva seljački turizam ili agroturizam.

Naziv seljački turizam se smatra pravim izrazom jer dolazi od riječi "seljak", koji je zajedno sa svojim gospodarstvom, nositelj ovog oblika turizma. Osnovna djelatnost na seljačkom gospodarstvu je poljoprivreda, a usluge turistima čine dodatnu djelatnost. Da bi seljačko gospodarstvo moglo pružati dodatne usluge turistima, mora biti adekvatno opremljeno i organizirano s odgovarajuće educiranim osobljem za pružanje tih usluga. Tako opremljeno i organizirano gospodarstvo može se nazvati turističko seljačko gospodarstvo. Kvaliteta ponude takvog gospodarstva ovisi o brojnim činiteljima koji se odnose na njegovu okolišnu, klimatsku, rekreacijsku, vizualnu privlačnost, zatim o prometnoj povezanosti, komunalnoj i servisnoj opremljenosti i cjelokupnoj ljepoti kraja u kojem se seljačko gospodarstvo nalazi. Isto tako, seljačko gospodarstvo treba se baviti poljoprivrednom proizvodnjom posebno povrtlarstvom, voćarstvom, ratarstvom, vinogradarstvom, pčelarstvom, ribogojstvom i dr. Na kvalitetu seljačkog turističkog gospodarstva utječu i drugi činitelji posebice ukoliko ono posjeduje uređeno dvorište, raspolaže većim brojem domaćih životinja, stambenom i gospodarskom zgradom s posebnim dijelom za boravak i spavanje turista koji je suvremeno i komforno opremljen. Na tako opremljenim seljačkim gospodarstvima nude se usluge smještaja, prehrane i prodaje poljoprivrednih proizvoda i prerađevina.

Seljačka turistička gospodarstva s obzirom na razinu usluga koje pružaju, komfor objekata s kojim raspolažu, razvrstavaju se u odgovarajuće kategorije. Neki objekti u seljačkom turizmu su razvrstani izvan kategorije, a vrlo su traženi, kao npr. sjenici, pastirske kućice ili drugi objekti povremenog obitavanja seljaka, koji se mogu koristiti za smještaj turista na višednevnim turama po nenaseljenim prostranstvima. Turisti obično veći dio svog boravka provode na seljačkim gospodarstvima, manji dio u njihovoj okolini baveći se rekreacijom, obilazeći prirodne i kulturne privlačnosti, uključujući se u kulturne, vjerske, folklorne, sportske i druge manifestacije. Danas je odmor na seljačkom gospodarstvu u trendu posebice stanovnika velikih urbanih središta koji su željni prirodnog ugodaja, zdravog i šarolikog svijeta prirode. Sačuvana okolina, čisti zrak, pješačenje i druge aktivnosti u mirnoj i ugodnoj sredini, uvelike su traženi oblik odmora, kao nadoknada za svakodnevni stres kojeg doživljavaju stanovnici velikih gradova.

U agroturizmu se, s obzirom na usluge koje se pružaju i objekte u kojim se pružaju usluge, turistima može govoriti o nekoliko varijanti njegovih oblika. S obzirom na usluge može se govoriti o sljedećim oblicima agroturizma:

- oni u kojima se pružaju samo usluge prehrane;
- oni u kojima se pružaju samo usluge smještaja;
- oni u kojima se pružaju usluge smještaja i prehrane.

Prema objektima može se govoriti o oblicima kao što su:

- odmor u ruralnoj kući tradicionalne arhitekture;
- odmor u obiteljskom ruralnom hotelu;
- odmor u ruralnim sobama i apartmanima tradicionalne arhitekture;
- odmor u ruralnim sobama i apartmanima nove arhitekture;
- odmor na poljoprivrednom gospodarstvu s eko ponudom.

S aspekta objedinjenosti objekta za pružanje agroturističkih usluga, može se govoriti i o difuznom obliku smještaja ili raspršenih kuća za turističke svrhe.

Odmor izvan seljačkih gospodarstava s odredištem, selo ili seoska sredina sa smještajem turista u kampovima, hotelima, pansionima, tvore brojne oblike ruralnog turizma. Ti se oblici mogu dijeliti na ruralni turizam s uobičajenom i neuobičajenom javnom formom. Ruralni oblici turizma s uobičajenom formom su oni u kojima se promet može evidentirati u smještajnim objektima lociranim u seoskim ambijentima (kamping, hotelski, apartmanski, rezidencijski). Nasuprot njima su oni koji su izvan

uobičajene forme, kod kojih je turistički promet teško moguće evidentirati (Ružić, P., 2009.). Tijekom istraživanja, a u cilju formiranja Institucionalnog modela razvoja ruralnog turizma i njegove verifikacije na primjeru Središnje Istre došlo se do saznanja o potencijalnim oblicima selektivnog turizma koji bi se mogli najbolje razviti na području Središnje Istre. Na temelju predloženih oblika selektivnog turizma formiran je predloženi model razvoja ruralnog turizma koji je predstavljen u sljedećem poglavlju. Predstavnicima jedinica lokalnih samouprava Središnje Istre smatraju da sljedeći oblici selektivnog turizma imaju najveće preduvjete za dugoročni održivi razvoj na njihovom području:

### *Rezidencijalni turizam*

Pod rezidencijalnim turizmom se podrazumijeva povremeno stanovanje gradskih stanovnika u dane vikenda, blagdana, godišnjeg odmora u vlastitim objektima (vikendicama). Obično se ti objekti nalaze u ruralnom prostoru u blizini gradova ili značajnih prirodnih i drugih privlačnosti. U tim objektima koji su locirani u selima ili izvan njih, borave vlasnici, ali se mogu iznajmiti i drugima te kao takvi predstavljaju značajan turistički potencijal. Ove objekte koriste uglavnom vlasnici za odmaranje vikendom i blagdanom. Ponekad u tim objektima vlasnici provedu kraći dio godišnjeg odmora. U ostalom vremenu ti objekti se ne koriste. Sekundarne rezidencije u središnjoj Istri predstavljaju veliki turistički potencijal. Taj potencijal treba što prije aktivirati kako bi se mogao iskoristiti, slično kako je to poznato u Francuskoj, Velikoj Britaniji i u ostalim zemljama Europe.

### *Zavičajni (nostalgični) turizam*

Zavičajni ili nostalgični oblik turizma temelji se na osobnoj vezi pojedinaca i određenih mjesta i krajeva. Radi se o vezi stanovništva koje je doselilo u grad s njihovim zavičajem. Iz tih veza nastaju česta putovanja gradskog stanovništva u zavičaj u kojem spavaju, hrane se kod rodbine ili u lokalnim ugostiteljskim objektima, troše u trgovini i sl. Zavičajni ili nostalgični turizam često prelazi u rezidencijalni turizam (vikend kuća u zavičaju). Šezdesetih godina gubi se ekonomski značaj ovih putovanja. Sve je naglašeniji emotivni značaj. Putovanje na selo se svodi na jednodnevne posjete rodbini, pri čemu nastaju novi oblici posjeta zavičaju. Grade se i uređuju vlastite sekundarne rezidencije ili se koriste tamošnji ugostiteljski objekti. Preferira se i provođenje godišnjeg odmora u vlastitom zavičaju. U tom slučaju zavičajni turisti troše znatna sredstva u ugostiteljskim objektima, prilikom svadbi, proštenja te drugih proslava s prijateljima, rođacima i znancima. Također, troše u trgovinama, kupuju suvenire, obilaze vjerske, sportske i kulturne manifestacije. Investiraju u zavičaju, koriste lokalne servise te su odlični promotori svog kraja. U godinama iza Drugog svjetskog rata s područja Središnje Istre odselilo se mnogo stanovništva po raznim europskim i svjetskim odredištima u potrazi za boljim životom. Većina tog stanovništva se vrlo dobro snašla u novim krajevima, no ljubav prema svome kraju je uvijek ostala te se dio njih i redovito vraća u posjet svojoj rodbini, a dio njih je i sagradio manje ili veće objekte u svome kraju koje koriste za godišnji odmor, a neki te objekte i iznajmljuju u vrijeme ljetnih mjeseci.

### *Sportsko-rekreacijski turizam*

Sportsko-rekreacijski turizam predstavlja oblik koji se temelji na sportsko zabavnim aktivnostima u prirodi, kao što su: šetanje, vožnja biciklom, skijanje, skijaško trčanje, jahanje, klizanje, plivanje, veslanje, badminton, igre loptom, te na posebno opremljenim i izgrađenim igralištima za skijanje, streličarstvo, tenis, odbojka, rukomet, nogomet, košarka i sl. Turizam i sport su dvije pojave koje su međusobno povezane. Različite sportske aktivnosti bile su pokretači putovanja na koja su se ljudi upuštali radi posjeta sportskih priredbi. U suvremenom društvu sport dobiva mnogo širu i značajniju ulogu. Sport postaje važan sadržaj boravka u kojem su turisti uključeni u različite sportske aktivnosti

kao što su: plivanje, jedrenje, ronjenje, veslanje, skijanje, tenis, golf, jahanje i dr. Ovakav oblik aktivnosti naziva se sportskom rekreacijom, kojoj je najvažniji cilj aktivan i sadržajan odmor turista. S obzirom da područje Središnje Istre obiluje očuvanim krajolicima, predstavlja idealan ambijent za organizaciju raznih sportsko-rekreacijskih događaja.

### *Avanturistički turizam*

Avanturistički turizam je oblik rekreacijskog turizma, kojemu je temelj rekreacija, ali s mnogo rizika, uzbuđenja, a od sudionika zahtijeva veliku fizičku i psihičku pripremljenost. U taj oblik turizma ubraja se alpinističko penjanje, trekning, vožnja brdskim biciklom, akrobatsko skijanje, rafting, letenje zmajem i sl. Određenje ovog oblika turizma nije lako, ne samo zbog šarolikosti pojmova nego i zbog toga što je avantura relativan pojam. Nekome je neki doživljaj svakodnevnica, drugome može biti uzbuđljiv doživljaj. Za nekoga je pješačenje po brdskim i neuređenim stazama svakodnevnica (pastir), dok bi to za stanovnika urbane sredine mogao biti doživljaj. Krstarenje brodom je udobnost, luksuz i privilegija bogatih turista, dok je voziti se brodom na vesla, ili splavariti ili voziti kajak brzicama rijeke - avantura. Isto vrijedi za vožnju biciklom, skijanje, ronjenje, jahanje i sl. Zajedničko je svim tim aktivnostima da turist aktivno sudjeluje u njima.

Avanturistički turizam dobiva sve više na značaju. Danas je taj oblik turizma u punoj ekspanziji, jer današnji turist traži uzbuđenja, nešto novo i nesvakidašnje, dobro i jeftino. Ako se navedenim može udovoljiti, turisti će zadovoljni odlaziti i ponovo dolaziti u odredišta koja pružaju spomenuta zadovoljstva (Sundać, 2009.). središnje Istra kao odredište za ovu vrstu turizma je vrlo zanimljiva. U središnjoj Istri ima izuzetno atraktivnih i očuvanih prirodnih predjela, koja još nisu komercijalizirana. Središnja Istra pored prirodnih, kulturnih i povijesnih znamenitosti, bogatim nasljedom u običajima i načinu života, geografski je smještena u blizini tržišta Zapadne Europe. Blizina tržišta utječe na trajanje i cijenu programa. Po klimatskim uvjetima, različitosti sadržaja, po tradiciji i kulturi, prostor Središnje Istre slovi s "imageom" egzotičnog područja, tako da i to doprinosi razvoju avanturističkog turizma.

### *Kulturni i vjerski turizam*

Kulturni turizam u ruralnom prostoru temelji se na brojnim spomenicima kulture, galerijama, muzejima i kulturnim manifestacijama. Uz ovu ponudu javlja se i vjerski turizam s posjetom brojnim svetištima i vjerskim manifestacijama. Turizam i kultura su usko vezani. Kulturno nasljeđe zajedno s prirodnim atraktivnostima, čini osnovne resurse opstanka i preduvjeta razvoja turizma. Uključivanje kulturnih motiva u pojavu turizma oblikuje se kulturni turizam. Kulturni turizam kao trend u prvi plan stavlja kulturu, obrazovanje, doživljaje, iskustva, kao zahtjeve aktivnog i sadržajnog odmora. Današnji posjetitelji sve više traže upoznavanje s lokalnom kulturom i kontakt s domaćinom, a turističko odredište sve manje percipira kao pasivni promatrač. Kulturni turizam se preklapa s gastronomskim, vjerskim, tranzitnim, seljačkim i drugim oblicima. Svi ti oblici temelje se na istom izvoru - narodnoj baštini, tj. iz njenih pokretnih i nepokretnih elemenata koji se ostvaruju u okvirima izletničkog prometa.

U ponudu kulturnog turizma uključuju se elementi pučkog folkloru te elementi nacionalnih i manjinskih običaja u ruralnom prostoru. U te elemente ubrajaju se: glazba, ples, nošnje, stari običaji, zanati, rukotvorine i drugo. Isto tako, ne smije se zanemariti i gastronomsku ponudu koja je vrlo bogata u ruralnom prostoru Središnje Istre. Vjerski turizam može se pobliže odrediti kao pojava koja se manifestira posjetima vjerskim obredima i konferencijama. Povezuje se s lokalnim, regionalnim, nacionalnim i međunarodnim vjerskim središtima. Sudionici u ovom obliku turizma potaknuti su na putovanja, djelomično ili potpuno, vjerskim motivima. Uz vjerske motive javljaju se i drugi, a najčešće su umjetničkog i kulturnog karaktera.

### *Lovni i ribolovni turizam*

Zemljišni, hidrografski i klimatski uvjeti, te biljni pokrivač područja Središnje Istre, čine posebne pogodnosti za uzgoj i razvoj divljači, a s tim se stvaraju pretpostavke za lovni i ribolovni turizam. Jedan i drugi oblik turizma su tipični za ruralni prostor na čijim se poljoprivrednim, ostalim zemljišnim i vodenim površinama ostvaruju. Lovni turizam ima velike šanse i perspektivu na području Središnje Istre, jer suvremeni turisti za svoj odmor traže više od klasičnih potreba kupanja i sunčanja. Ovaj oblik turizma nudi turistima lov kao jedan od prvih odnosa čovjeka i prirode koji je usađen duboko u njegovim genima. Lovni turizam treba povezati i s drugim oblicima odmora u prirodi, kako bi se privuklo i ostale članove obitelji lovnih turista. S tim u vezi uz lov valja ponuditi i druge mogućnosti, kao npr. foto lov, odnosno snimanje divljači i ptica, zatim sudjelovanje u ekološkim i biološkim radionicama, posjet prirodnim parkovima, povijesnim i drugim znamenitostima. Isto tako uz lovni turizam mogu se ponuditi škole dresure lovačkih pasa, održavanje natjecanja i smotre pasa i dr. Lovni turisti posjećuju ili borave na seljačkim gospodarstvima, na kojima konzumiraju njihovu ponudu, ostvaruju potrošnju te na taj način povećavaju njihove prihode. Za smještaj lovaca namijenjeni su posebni domovi s ugodnim sobama i apartmanima kao i posebni smještaj za lovačke pse. Nadalje je potrebno uzorno uređenje lovišta i uzgajališta za divljač, te posvetiti veliku pozornost uzgoju zdravih životinja, trofejno vrijednih i usklađenih s okolinom. Isto tako je važno nadzirati iskorištavanje lovišta koje treba biti po pravilima lovačke struke.

U okviru ruralnog turizma u turističku ponudu Središnje Istre može se uključiti i ribolov. Ribolovci kao sudionici u ribolovnom turizmu vole, i traže čiste i zdrave vode i ribe. Za njih je ribolov sport, hobi, rekreacija i očuvanje prirodne okoline. Poznato je više primjera bavljenja ribolovom. Jedan od tih je onaj na mirnim vodama (ribnjacima, jezerima, šoder-grabama, u koji se mogu uključiti sudionici svih uzrasta djece, odraslih i starijih osoba. Drugi oblik je ribolov "mušičarenje" na brzim rijekama. Da bi se ribolovni turizam mogao razvijati potrebno je poduzeti pripreme i druge aktivnosti, kao što su:

- stručno i sistematski ocijeniti vrijednost i kvalitetu voda;
- procijeniti fond ribljih vrsta u rijekama, jezerima i ostalim vodama;
- opisati sve interesantne ribe za ribolov;
- područja u vrijeme mriještenja ribe zakonski i fizički zaštititi;
- osigurati mogućnost pribavljanja autohtonih vrsta riba.

Jedan od osnovnih preduvjeta za razvoj ribolovnog turizma na području Središnje Istre je briga za očuvanje kvalitete i zaštite voda od onečišćenja. Isto tako, uz čiste vode daljnji uvjet za razvoj ovog oblika turizma je lijepa okolina, kvalitetna riba, te mogućnosti udobnog smještaja, kao i osiguranje drugih sadržaja u prostoru za ugodan i zdrav boravak turista.

### *Gastronomski i vinski turizam*

U ruralnom prostoru značajna je gastronomska, a uz nju je nezaobilazna i vinska ponuda. Za gastronomski turizam je važno da ima raznovrsnu i nenametljivu ponudu i da ona bude uočljiva. U tom smislu treba načiniti gastronomsku kartu područja Središnje Istre. Na toj karti trebaju biti uočljive posebnosti i raznovrsnosti te jela tradicionalne kuhinje. Te posebnosti treba prezentirati segmentima specifičnih potrošača, na primjer vegetarijancima, poklonicima biološko uzgojene hrane, lovačke ili riblje kuhinje i sl. U okviru ovog oblika turizma mogu se ponuditi tematska gastro putovanja (kroz vjekove, kroz plemenitašku i seljačku kuhinju, uz berbu šparoga ili tartufa, kolinje, degustaciju pršuta, zabavu, natjecanja i sl.), od jednodnevnih do višednevnih, s obilaskom cijelog područja Središnje Istre ili samo nekog naselja. Vinski turizam treba promatrati u uskoj vezi s gastronomskim jer je vino po zakonskim odredbama zemalja Europe i Hrvatske uvršteno u hranu, a isto tako nema dobrog objeda bez vina. Za razvijanje ovog oblika turizma su potrebni određeni uvjeti, a to su vinogorja. Središnja Istra je s tog gledišta svijet u malom po bogatstvu i raznolikošću vina. To čini solidnu osnovu

turističkoj ponudi na seljačkim gospodarstvima i razvoju turizma u ruralnom prostoru Središnje Istre. Kao i s gastro ponudom tako je i s vinima moguće oblikovati programe koji mogu privući u turističko odredište, npr. natjecanja i izložbe vina, vinske ceste, krštenja vina. Područje Središnje Istre se već duže uključuje u seoski turizam organizirajući izlete i zabave, na kojima se uz folklor nudi domaća hrana i vino. Turistička ponuda u središnjoj Istri povezana s vinom pruža turistima vinske ceste u više pravaca i s tipičnom ponudom vina, zatim međunarodnu smotru vina i tipičnih istarskih proizvoda (pršut, sir, rakija, med).

### *Kamping turizam*

Obuhvaća oblik seoskog turizma u kojem su turisti odabrali za smještaj kampiranje. Kampiranje u ruralnom prostoru obično se ostvaruje u malim, često improviziranim kampovima smještenim u okviru druge ugostiteljske ponude ili seljačkog gospodarstva, ali i u blizini prirodnih ljepota, kulturno povijesnih znamenitosti. S obzirom na prirodne i druge privlačnosti te potrebe turista kampovi u ruralnom dijelu mogu se svrstati u nekoliko skupina: kampove namijenjene tranzitnom turizmu; takvi kampovi smješteni su u blizini prometnica. Zatim ima kampova koji su smješteni u blizini velikih gradova, odnosno blizu kulturnih i povijesnih centara. Korisnici tih kampova su turisti koji iz različitih razloga izbjegavaju smještaj u gradovima (zbog niskih platežnih mogućnosti, smeta ih gradska buka i gužva i sl.). Na kraju ima kampova koji su smješteni na atraktivnim prirodnim lokacijama u ruralnoj sredini. Ti su kampovi namijenjeni onim turistima koji iz različitih razloga ne preferiraju boravak na moru. Ovi se dijele na klasične i kampove namijenjene naturistima.

Kampovi u ruralnom prostoru moraju ispunjavati minimalne i posebne uvjete opremljenosti iz klasifikacije i kategorizacije ugostiteljskih objekata. I u ovoj vrsti objekata pored osnovne usluge smještaja potrebno je osigurati i druge kao što su restorani, trgovine, otvoreni i zatvoreni bazeni, trim kabineti, saune, dječja igrališta, različite mogućnosti sporta, i rekreacije od mini golfa, otvorenih ili pokrivenih tenis terena, pa do mogućnosti jahanja konjima i dr. U zapadnim europskim zemljama su kampovi u ruralnim predjelima vrlo interesantni i traženi od strane turista. Prema ADAC-ovu vodiču, tih kampova u Italiji ima preko 200, Sloveniji više od 19, Austriji preko 300 i sl. Iz ovih nekoliko primjera može se uočiti mogući potencijal razvoja kamping turizma u ruralnom prostoru Središnje Istre koji se ne smije zanemariti.

### *Difuzni oblik smještaja u ruralnim prostorima*

Difuzni oblik smještaja dolazi od talijanskog pojma "albergo diffuso" koji u prijevodu na hrvatski jezik znači "prošireni hotel". Prve teoretske osnove postavio je talijanski profesor Giancarlo Dall'Ara uvodeći pojam "albergo diffuso" kao novu turističku ponudu u Italiji. Turistička ponuda koja nosi naziv "albergo diffuso", nadilazi koncept raspršenih kuća za korištenje u turističke svrhe. Radi se o restauriranim apartmanima u svrhu iznajmljivanja koji su više kao "difuzna rezidencija" nego "difuzni hotel" jer nemaju hotelski ambijent i usluge. Difuzni hotel se prvi put spominje početkom 80-ih godina u pokrajini Friuli nakon potresa kada je počela obnova i rekonstrukcija, ali tek krajem desetljeća ističu se prvi prijedlozi i akcije za razvoj. Definicija "albergo diffuso" dovršena je 1989. godine, a vezuje se za prvi projekt "Turizam općine San Leo u Montefeltu". Riječ je o projektu čiji je cilj bio:

- pojačati aspekt gostoljubivosti u sklopu turističke ponude;
- promovirati kratke boravke;
- upoznati kulturološki koncept;
- ponuditi gostu bolju mogućnost upoznavanja kulture kraja koji posjećuje.

Karakteristika većine većih naselja na području Središnje Istre jest postojanje starogradske jezgre, zidina, starih urušenih kamenih građevina koje treba urediti te neorganizirane turističke ponude zbog nedovoljno aktivnog privatnog sektora koji oskudijeva s financijskim sredstvima za investicije u



turističku ponudu. Udruživanjem više vlasnika (investitora) u jedan zajednički projekt po predmetnom modelu mogla bi zaživjeti mnoga naselja na području Središnje Istre. Uzimajući u obzir mogućnosti razvoja prikazanih selektivnih oblika turizma na području Središnje Istre te odgovora iz provedene ankete i intervjua formiran je Institucionalni model razvoja ruralnog turizma koji je prikazan u sljedećem poglavlju.

#### 4 Institucionalni model razvoja ruralnog turizma u središnjoj Istri

Nakon istraživanja dostupne literature, provedenog istraživanja i stečenog iskustva, autor je izvršio analizu najbitnijih čimbenika koji utječu na dugoročni ruralni turistički razvoj Središnje Istre te istu prikazao u Institucionalnom modelu razvoja ruralnog turizma Središnje Istre (IMR). U cilju korištenja IMR-a u funkciji razvoja ruralnog turizma u središnjoj Istri, izrađen je IMR grafikon realnog stanja činitelja ponude ruralnog turizma Središnje Istre. Na osnovu izvršene analize stanja na terenu te procjenom turističkog tržišta može se zaključiti da u osnovne indikatore (čimbenike) koji utječu na uspješnost kreiranja ruralne turističke ponude Središnje Istre spadaju:

- a. Prirodne privlačnosti (klima, hidrografski elementi, reljef, biljni i životinjski svijet, prirodne rijetkosti, poljoprivreda, ekološka poljoprivreda);
- b. Društvene privlačnosti ruralnog turističkog odredišta (spomenici kulture, pučka kultura, stanovanje i prehrana, pučki običaji, pučke igre, pučko stvaralaštvo, poljoprivredni radovi i alati, kulturne ustanove i priredbe, zabavne, sportske i gospodarske priredbe);
- c. Prometna povezanost (prometna povezanost s mjestom turističkog boravka, prometna povezanost u turističkoj destinaciji);
- d. Ponuda u ruralnom turizmu (ponuda smještaja i prehrane ruralnim turistima, ostala ponuda ruralnog turizma);
- e. Turističko posredovanje.

Osnovni IMR grafikon (Rajko, 2012.) predstavlja ukupnu površinu između pet čimbenika koji najviše utječu na razvoj ruralnog turizma na području Središnje Istre, a računa se kao:

$$P = \frac{5 \cdot a^2 \cdot \sin 72}{2}, \text{ gdje je}$$

P = površina IMR grafikona

a = maksimalna veličina ocjenjivanja varijable (max. vrijednost =5)

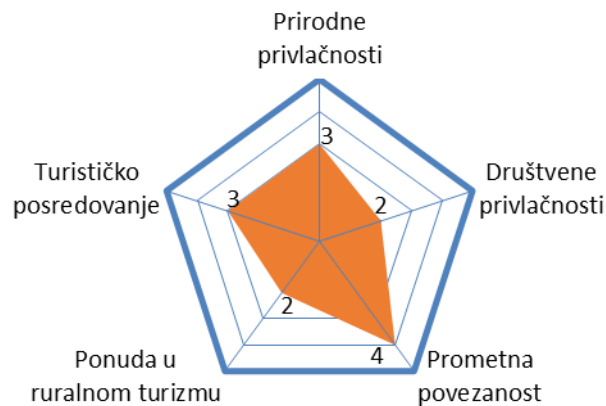
$\sin(72)$  = sinus od 360/5

S obzirom da peterokut IMR grafikona zatvara puni kut od 360 stupnjeva, svaki kut trokuta ima 72 stupnja, a sinus od 72 iznosi 0,951057. Iz toga proizlazi da je poznat i taj podatak pa je površina IMR grafikona:

$$P = 59,44103$$

Da bi se dobio IMR grafikon za analizu ruralnog turizma Središnje Istre s realnim podacima potrebno je u njega ugraditi i realne podatke dobivene na temelju istraživanja, a sljedeći grafikon daje prikaz istoga, gdje je:

- a. Prirodne privlačnosti = 3
- b. Društvene privlačnosti = 2
- c. Prometna povezanost = 4
- d. Ponuda u ruralnom turizmu = 2
- e. Turističko posredovanje = 3



**Slika 1:** Čimbenici koji najviše utječu na razvoj ruralnog turizma Središnje Istre

Površina Realnog IMR grafikona računa se na način da se zbroje površine svih trokuta koje zatvaraju s ishodištem grafikona, a računa se kao: (Rajko, 2012)

$$P = \frac{a*b*\sin\alpha}{2} + \frac{b*c*\sin\alpha}{2} + \frac{c*d*\sin\alpha}{2} + \frac{d*e*\sin\alpha}{2} + \frac{e*f*\sin\alpha}{2},$$

ili:

$$P = 0,475528 * (a*b + b*c + c*d + d*e + e*f)$$

Nakon izrade Realnog IMR grafikona može se izračunati Koeficijent institucionalnog modela turističkog razvoja Središnje Istre ( $k_{(IMR)}$ ), a on predstavlja omjer između površine Realnog IMR grafikona i Osnovnog IMR grafikona ili:

$$k_{(IMR)} = \frac{P_O}{P_R}, \text{ gdje je:}$$

$k_{(IMR)}$  = koeficijent Institucionalnog modela turističkog razvoja Središnje Istre

$P_O$  = površina Realnog IMR grafikona

$P_R$  = površina Osnovnog IMR grafikona

Koeficijent Institucionalnog modela turističkog razvoja Središnje Istre  $k_{(IMR)}$  mjeri stupanj razvoja pojedinog ruralnog turističkog područja za koje se izrađuje analiza. Temeljem izvršenog istraživanja i izrađenih tablica stupanj razvoja pojedinog ruralnog turističkog područja može se pozicionirati u pet kategorija i to:

1.  $0,00 < k_{(IMR)} > 0,04$  – nazadovoljavajuće
2.  $0,04 < k_{(IMR)} > 0,16$  – slabo
3.  $0,16 < k_{(IMR)} > 0,36$  – dobro
4.  $0,36 < k_{(IMR)} > 0,64$  – vrlo dobro
5.  $0,64 < k_{(IMR)} > 1,00$  – odlično

Analizom IMR grafikona biti će moguće dati konkretne prijedloge za definiranje novih ciljeva i mjera u cilju dugoročnog razvoja ruralnog turizma na području Središnje Istre. Sljedeći grafikon prikazuje autorovu procjenu razvijenosti čimbenika koji najviše utječu na kvantitativnu i kvalitativnu ponudu ruralnog turizma na području Središnje Istre.

Iz grafikona je vidljivo da je područje Središnje Istre izrazito dobro prometno povezano sa svim emitivnim tržištima odakle dolaze turisti. Prirodne privlačnosti (na koje je i najteže utjecati) i turističko posredovanje je srednje razvijeno, dok najviše mjesta za razvoj imaju društveni čimbenici i ponuda u ruralnom turizmu koju je potrebno sustavno razvijati korištenjem raznih mehanizama u cilju podizanja kvalitete i kvantitete turističkih usluga.

Računanjem koeficijenta IMR-a –  $k_{(IMR)}$  dolazi se do podatka da on iznosi 0,296 pa se može zaključiti da su čimbenici ruralnog turističkog razvoja Središnje Istre dobro razvijeni, no da postoji mnogo problema kod svih čimbenika koje treba sustavno analizirati i razvijati kako bi se ukupna turistička ponuda Središnje Istre dugoročno razvijala i pratila trendove sve zahtjevnijeg turističkog tržišta.

Na temelju izvršene analize u turističkom sektoru Središnje Istre te formiranja modela razvoja ruralnog turizma, može se zaključiti da se IMR model može implementirati i u ostalim ruralnim destinacijama u Republici Hrvatskoj, ali i u drugim regijama i državama uz prethodno istraživanje o osnovnim turističkim indikatorima koji najviše utječu na razvoj tog područja. To znači da je najprije potrebno za svaku destinaciju ili područje izvršiti detaljnu analizu stanja, zatim izraditi IMR grafikon te predložiti konkretne mjere unaprjeđenja čimbenika kako bi dugoročno došlo do ukupnog održivog razvoja. Nakon toga potrebno je kontinuirano raditi analize utjecaja implementacije novih mjera i konstantno unaprjeđivati cijeli proces. Moguće ograničenje implementacije predloženog modela u drugim regijama i krajevima može biti nedostatak stručnog znanja o načinu prikupljanja relevantnih podataka potrebnih za izradu modela i definiranja najbitnijih indikatora razvoja ruralnog turizma za pojedino područje te nemogućnost dobivanja svih informacija koje su nužne za izradu modela iz političkih, stručnih ili nekih drugih razloga.

## **5 Zaključak**

Osnovna hipoteza s kojom se krenulo u istraživanje u ovom radu jest da je korištenjem rezultata istraživanja, te korištenjem svih resursa koji stoje na raspolaganju jedinicama lokalne samouprave, moguće predložiti takav institucionalni model razvoja turizma u ruralnom prostoru koji će dugoročno utjecati na ubrzani razvitak i efikasnije korištenje svih turističkih resursa. Da bi došlo do oblikovanja institucionalnih mehanizama u funkciji razvoja ruralnog turizma, potrebno je najprije istražiti trenutno stanje i detektirati čimbenike koji najviše utječu na ruralni razvoj turizma toga područja. U cilju verifikacije predloženog modela na primjeru Središnje Istre provedeno je istraživanjem u jedinicama lokalne samouprave Središnje Istre te se došlo do spoznaje da na ukupni turistički razvoj tog područja najviše utječu prirodne privlačnosti, društvene privlačnosti, prometna povezanost, ponuda u ruralnom turizmu te turističko posredovanje. Isto tako, analiza stanja ruralnog turizma Središnje Istre ukazuje na činjenicu da to područje ima velike komparativne prednosti koje može iskoristiti za sustavni razvoj raznih oblika selektivnog turizma.

Definiranje Institucionalnog modela razvoja ruralnog turizma (IMR) predstavlja doprinos znanosti u ovome radu. Prva faza prilikom izrade Institucionalnog modela razvoja jest izrada IMR grafikona koji ocjenjuje – analizira pet čimbenika razvoja ruralnog turizma u središnjoj Istri koji najviše utječu na ukupni turistički razvoj Središnje Istre. Nakon izrade IMR grafikona izračunava se IMR koeficijent na način da se površina analiziranog (realnog) IMR grafikona podijeli s Osnovnim IMR grafikonom, a rezultat prikazuje stupanj turističkog razvoja pojedine lokalne samouprave svrstavajući je u nezadovoljavajuće razvijenu, slabo razvijenu, dobro razvijenu, vrlo dobro razvijenu ili odlično razvijenu ruralno - turističku destinaciju. Nakon izračuna IMR koeficijenta korisnik daje prijedloge za detaljnije poboljšanje svih čimbenika. Nakon definiranih prijedloga potrebno je iste provesti u praksi i ciklički izrađivati nove realne IMR grafikone i pratiti IMR koeficijent. Ukoliko se IMR koeficijent stalno povećava znači da su i institucionalni mehanizmi bili učinkoviti, a vrijedi i obratno. Izračun Koeficijenta Institucionalnog modela razvoja ( $K_{(IMR)}$ ), kao odnosa Realnog IMR-a u odnosu na

osnovni IMR, prikazuje stupanj turističke razvijenosti pojedinog ruralnog područja.

Uzimajući u obzir prethodne konstatacije može se zaključiti da je ovim radom dokazana temeljna hipoteza istraživanja koja kaže da je korištenjem rezultata istraživanja i svih resursa koji stoje na raspolaganju jedinicama lokalne samouprave, moguće predložiti takav institucionalni model razvoja turizma u ruralnom prostoru koji će dugoročno utjecati na ubrzani razvitak i efikasnije korištenje svih turističkih resursa. Predloženi je model verificiran na primjeru ruralnog turizma Središnje Istre. Predloženi se model može koristiti za analizu stanja ruralnog turizma u većini jedinica lokalnih samouprava u Republici Hrvatskoj, ali i u drugim regijama i zemljama uz obvezu izrade analize stanja i detektiranja najbitnijih turističkih čimbenika koji u tome prostoru najviše utječu na ruralni turizam. Da bi se IMR grafikom primijenio u praksi poželjno je da osoba koja izrađuje inicijalni IMR grafikom bude kompetitivna za područje ruralnog turizma na svome području jer će u suprotnome to predstavljati veliko ograničenje modela u cilju dobivanja relevantnih pokazatelja za daljnju razradu modela. IMR model se može koristiti i kao "know how" koncept izrade analiza i prijedloga kod raznih turističkih, društvenih i gospodarskih projekata uzimajući u obzir osnovne čimbenike koji najviše utječu ili mogu utjecati na neki projekt ili razvoj općenito.

Dokazivanjem postavljene hipoteze dat je osnovni znanstveni doprinos rada, tj. dokazano je da je na temelju istraživanja (korištenjem dubinskog intervjua s predstavnicima jedinica lokalnih samouprava) moguće formirati takav institucionalni model razvoja ruralnog turizma koji će omogućiti izradu analize stanja za pojedino ruralno područje, te omogućiti efikasno planiranje, organiziranje, rukovođenje i kontrolu najosnovnijih turističkih čimbenika na tome prostoru. U cilju daljnje razrade predloženog modela te korištenja istog u praksi, potrebno je stalno preispitivati pet najosnovnijih čimbenika razvoja ruralnog turizma za pojedina područja, konstantno vršiti nove analize te predlagati mjere i aktivnosti u cilju poboljšanja pojedinih čimbenika razvoja ruralnog turizma na analiziranim područjima. Rezultati predmetnog istraživanja predstavljaju bazu budućim istraživanjima s ciljem detaljnije analize pojedinih indikatora koji najviše utječu na ruralni turistički razvoj pojedinog područja. Daljnjim se istraživanjima može doći do novih saznanja o bitnim resursima i motivima te njihovom intenzitetu utjecaja na ukupni turistički razvoj pojedinog ruralnog područja.

### ***Literatura:***

Bušelić, M., Kersan-Škabić, I., Afrić Rakitovac, K., (2004), Clusters and Rural Tourism, 27th International Conference on Organizational Science Development Knowledge for Sustainable Development, Portorož.

Dulčić, A., (2001), Upravljanje razvojem turizma, Mate, Zagreb.

Hunziker, W., Krapf, K., (1942), Allgemeine Fremdenverkehrslehre, Polyg Verlag, Zurich.

Katica, D., (1995), Edukacijski turizam, u Zborniku radova, Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske, Hrvatski farmer, Zagreb, str. 127.-128.

Lukić, A.: Povijest agroturizma, <http://www.geografija.hr>, (10.12.2013.)

Rajko, M., (2009), Javno privatno partnerstvo u funkciji razvoja javne infrastrukture, magistarski rad, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka.

Rajko, M., (2012), Oblikovanje institucionalnih mehanizama u funkciji razvoja Središnje Istre, doktorska disertacija, Fakultet ekonomije i turizma Mijo Mirković, Pula.

Rajko, M., Krajnović, A., Tomčić, Z., (2008), Public-private Partnership for the Development of Tourism in Rural Areas, International Conference of the School of Economics and Business in Sarajevo (ICES 2008) "Traditional Challenges of EU Integration and Globalisation", School of Economics and Business, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Ružić, P., (2009), Ruralni turizam, Institut za poljoprivredu i turizam – Poreč, Poreč.

Sundać, D., Švast, N., (2009), Intelektualni kapital – temeljni čimbenik konkurentnosti poduzeća, Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva, Zagreb.

Zelenika, R., (2000), Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog dijela, 4. izdanje, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka.